

УДК [811.133.1+811.161.2]'255.4'364'373.47

М. Д. МАРІНАШВІЛІ

**ЛЕКСИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ Й ЕКСПРЕСИВНА КОНКРЕТИЗАЦІЯ
У ПЕРЕКЛАДІ (на матеріалі перекладу роману Ф. Саган
«Bonjour tristesse» українською мовою)**

У статті представлено результати аналізу лексико-семантичних та лексико-синтаксичних трансформацій, використаних у перекладі роману Ф. Саган «Bonjour tristesse» («Здрастуй, печаль!») українською мовою. Вивчено також явище експресивно-стилістичної конкретизації у перекладі досліджуваного роману.

Ключові слова: перекладацькі трансформації, лексико-семантичні трансформації, лексико-синтаксичні трансформації, експресивна конкретизація.

Одним із важливих завдань сучасного перекладознавства є вивчення способів досягнення перекладацької еквівалентності [напр.: 3; 5; 6; 8; 9; 10; 11]. В межах цієї проблеми значного інтересу набуває питання про особливості використання трансформацій у перекладі художнього тексту.

Метою нашого дослідження є виявлення й аналіз лексичних трансформацій і експресивно-стилістичної конкретизації в українському перекладі роману Франсуази Саган «Bonjour tristesse», здійсненому Яремою Кравцем. Загалом виокремлено та проаналізовано 280 контекстів, у яких мають місце лексичні та стилістичні трансформації.

Прийоми логічного мислення, за допомогою яких перекладач розкриває значення іншомовного слова в контексті і знаходить йому в мові перекладу відповідник, що не збігається зі словниковим, прийнято називати лексичними трансформаціями (лексико-семантичними трансформаціями [11, с. 127], лексичними замінами [3, с. 210]). У семантичному відношенні їхня сутність полягає у заміні перекладної лексичної одиниці словом чи словосполученням іншої внутрішньої форми, що актуалізує ту сему, яка підлягає реалізації в даному контексті [6, с. 38]. Лексичні трансформації можуть супроводжуватися модифікаціями синтаксичної структури висловлення [11, с. 129].

Порівняльний аналіз оригіналу та перекладу досліджуваного роману дозволив виявити цілу низку лексико-семантичних і лекеико-синтаксичних перекладацьких трансформацій, зумовлених різними причинами.

Трансформації диференціації, конкретизації та генералізації. Взаємозв'язок трансформацій диференціації, конкретизації і генералізації заснований на формально-логічній категорії підпорядкування, тобто на відношенні між двома поняттями, коли обсяг одного поняття складає лише частину обсягу іншого поняття. Поширеність прийомів диференціації і конкретизації (вживання в перекладі гіпонімів) при перекладі з французької мови на українську пояснюється тим, що у французькій мові є велика кількість слів із широкою семантикою, для яких немає прямих відповідників в українській.

Абстрактний характер лексики відзначається багатьма лінгвістами як відмінна риса французької мови [2, с. 378; 4, с. 76; 13, с. 64]. Так, П. І. Баллі, порівнюючи французьку і німецьку мови, відзначає, що французькі дієслова представляють дію в абстрактній формі, німецьке ж дієслово більш конкретне: воно робить упор на різні форми і деталі [2, с. 378]. Як показало проведене дослідження, це відноситься і до пари французька — українська.

Французькі дієслова *avoir* і *être* є дієсловами широкої семантики й у залежності від контексту вимагають використання перекладацького відповідника більш конкретної семантики. Пор.: *Vous ne m'en voudriez que pendant deux jours, comme je vous connais, et vous auriez votre examen* [12, с. 35].—*Ви гніватиметесь на мене два дні, я вас знаю, а потім складемо екзамен* [7, с. 260]; *La main de mon père était sur le bras d'Anne, ils me regardèrent à peine* [12, с. 50].—*Батькова долоня лежала на руці Анни...* [7, с. 269].

У досліджених перекладах часто спостерігається конкретизація дієслів мовлення, зокрема дієслова *dire*, яке перекладається не тільки як *говорити, сказати*, але й *перебити, спитати, продовжити, відповісти, повідомити, пожартувати*, тобто має місце гіпонімічна трансформація. Наприклад: *La question n'est pas là, di s -je. Pourquoi as-tu invité Anne?* [12, с. 17] — *Не в тім річ, — перебила я його. — Нащо ти запросив Анну, скажи мені?* [7, с. 249].

Вибір перекладацького відповідника визначається також правилами семантичного узгодження. Розглянемо приклад: *Elle était de ces femmes qui peuvent parler, droites, sans bouger; moi, il me fallait un fauteuil, le secours d'un objet à saisir, d'une cigarette, de ma jambe à balancer, à regarder balancer...* [12, с. 61].—*Вона належала до тих жінок, які можуть розмовляти, тримаючись рівно, не рухаючись з місця. А мені потрібне було м'яке крісло, я мала крутити в пальцях якийсь предмет, тримати цигарку або гойдати ногою і дивитися, як вона гойдається...* [7, с. 276]. В даному випадку вибір дієслів, що використовуються у перекладі для конкретизації, зумовлений іменниками та ситуацією: *предмет* — *крутити, цигарка* — *тримати*, а дієслово *розкинутися* якоюсь мірою імпліцитно представлене прикметником *м'яке* при іменнику *крісло*.

Як показує фактичний матеріал, диференціація значень найчастіше відбувається разом з їх конкретизацією.

Виявлено також трансформацію генералізації, тобто використання у перекладі гіперонімів, одиниць більш широкого, абстрактного значення. Пор.: *J'espère qu'elle n'est pas tombée par la portière* [12, с. 23]. — *Сподіваюсь, вона не випала з поїзда?* [7, с. 253]. Тут французьке слово *la portière* передається гіперонімом *поїзд*, що зумовлено правилами сполучуваності, які існують у мові перекладу.

Смисловий розвиток. У концепції Я. Й. Рецкера прийом смислового розвитку (логічного розвитку або метонімічного переносу) полягає у заміні словарного відповідника при перекладі контекстуальним, логічно пов'язаним з ним [6, с. 45]. Сюди відносяться різні метафоричні та метонімічні заміни, здійснені на основі категорії перехрещування. Нагадаємо, що відношення перехрещування має місце, коли лише частина обсягу одного поняття входить в обсяг іншого поняття й, у свою чергу, частина обсягу іншого поняття входить в обсяг першого поняття.

Якщо врахувати, як зазначає Я. Й. Рецкер, що всі знаменні частини мови поділяються на три категорії: предмети, процеси й ознаки, то в ході перекладу спостерігається велика розмаїтість замін як усередині кожної категорії, так і між різними категоріями. Для передачі того самого змісту засобами іншої мови часто не має значення, якою формою слова буде виражений цей зміст. Предмет може бути замінений його ознакою, процес — предметом, ознака — предметом чи процесом [6].

Як приклад смислового розвитку в перекладі наведемо такий контекст: *Dès l'aube, j'étais dans l'eau, une eau fraîche et transparente où je m'enfouissais, où je m'épuisais en mouvements désordonnés...* [12, с. 13] — *Вже з самого ранку я не вилазила із свіжої прозорої води, поринала з головою, плавала метушливо, втомливо...* [7, с. 246]. В даному випадку значення дієслова-предиката *s'épuiser* 'витрачати сили, виснажуватися' передано у перекладі обставиною способу дії *втомливо*.

Серед виокремлених метонімічних трансформацій, що виражають причинно-наслідкові відношення, відзначимо також ті, у яких вихідна і кінцева форми об'єднані відношенням «про-

цес-результат»: *Sur ce sentiment inconnu dont l'ennui, la douceur m'obsèdent, j'hésite à apposer le nom, le beau nom grave de tristesse* [12, с. 11].—*Це дивне почуття, що затопило мене солодкою млістю, я не зважуюсь назвати гарним і суворим словом — печаль* [7, с. 245]. У перекладі дієслово *obséder* — *переслідувати* передається дієсловом, що позначає результат процесу.

У дослідженому фактичному матеріалі виявлено також випадки, коли результат вихідного тексту в перекладі передається дією, як, наприклад: *Je lui ai dit de venir si elle était trop fatiguée par ses collections et elle... elle arrive* [12, с. 15]. — *Я запропонував їй приїхати, коли вона втомиться своїми моделями, і вона... вона погодилась* [7, с. 248], де дієслово *arriver* — *приїжджати* передається дієсловом *погодилась*.

У перекладі роману Ф. Саган спостерігається також перенос з частини тіла на його маніфестацію, як, наприклад: *A quarante-deux ans, c'était une femme très séduisante, très recherchée, avec un beau visage orgueilleux et las, indifférent* [12, с. 16]. — *В свої сорок два роки це була дуже знадлива, витончена жінка, з гарним гордовитим обличчям, що мало вираз якоїсь утоми, навіть байдужості* [7, с. 248]. Тут має місце експлікація: характеристика обличчя як гордого, втомленого і байдужого відноситься в перекладі до виразу обличчя.

У деяких випадках прийом смислового розвитку продиктований розходженням у сполучуваності слів у мові оригіналу та мові перекладу. Так, у контексті: *Je cherchais à me rappeler tous les visages durs, rassurants, d'Anne: l'ironie, l'aisance, l'autorité* [12, с. 23]. — *Пробувала пригадати собі різні вирази строного, вольового обличчя Анни: іронічний, схвильований, владний* [7, с. 253] характеризуються різні вирази обличчя Анни, оскільки в українській мові у подібному контексті не можна вживати слово *обличчя* у множині.

«Антонімічний» переклад. Найуживанішою лексико-синтаксичною трансформацією в дослідженому фактичному матеріалі є «антонімічний переклад» — «крайня точка прийому смислового розвитку» [6, с. 48]. У теорії перекладу цей термін охоплює широке коло явищ. Покладене в його основу поняття включає обидва значення, охоплювані терміном «антонім»: 1) слова, що мають у своєму значенні якісну ознаку і тому здатні протиставлятися одне одному як протилежні за значенням; 2) слова, протиставлені одне одному як протилежно спрямована дія [1, с. 50]. Антонімічний переклад у першому значенні прийнято називати власне антонімічним, а у другому — конверсивним [11, с. 140].

У дослідженому мовному матеріалі поширеним є власне антонімічний переклад, заснований на простому логічному правилі, відповідно до якого заперечення якого-небудь поняття може прирівнюватися до твердження семантично протиставленого йому протилежного поняття. У перекладі антонімічна трансформація реалізується як заміна мовного виразу (слова, словосполучення) його антонімом з одночасною заміною стверджувальної конструкції негативною і навпаки. Пор.: *J'ai pensé que vous auriez besoin d'un peu de café... Vous ne vous sentez pas trop mal?* [12, с. 127] — *Я подумала, що вам, певно, хочеться трохи кави... Ну як, добре себе почуваете?* [7, с. 316]. В перекладі даного уривка тексту маємо заміну прислівника *taï* антонімом *добре* і заперечної конструкції стверджувальною.

Менш численними є приклади конверсивної трансформації. Вона також характеризується семантичним протиставленням, при якому, як правило, протиставляються одна одній різноспрямовані дії. У результаті такого роду заміни суб'єкт дії перетворюється на її об'єкт і навпаки. Наприклад: *Elle me parlait debout en me fixant et j'étais horriblement ennuyée* [12, с. 61].—*Вона говорила стоячи, не спускаючи з мене погляду, і мене це вкрай бентежило* [7, с. 276].

Конверсивні трансформації часто зумовлені розходженнями в мовній реалізації комунікативної структури (актуального членування) висловлювання. Серед синтаксичних засобів, що сигналізують про співвідношення між темою і ремою висловлювання, важлива роль належить послідовності його значенневих компонентів. З погляду комунікативної організації висловлювання істотним є не стільки його граматичне оформлення, скільки лінійна послідовність його компонентів [10, с. 24—38]. Ця послідовність утворює свого роду матрицю, що може заповнюватися різними формальними елементами речення. Звідси виникають синонімічні відносини між висловлюваннями, що мають різну синтаксичну структуру, але зберігають однаковий порядок розгортання компонентів комунікативної структури. Наведемо як приклад контекст, у перекладі якого у зв'язку з перебудовою синтаксичної структури має місце «деперсоніфікація»: *Pour la première fois de ma vie, ce «moi» semblait se partager et la découverte d'une telle dualité m'étonnait prodigieusement* [12, с. 71].—*Вперше в житті це «я» немовби розкололося на дві частини, і з подивом виявила в собі таку двоїстість* [7, с. 281]

Експресивна конкретизація. Порівняльний аналіз оригіналу досліджуваного роману Ф. Саган і його перекладу українською мовою показав, що досить поширеним явищем є використання в перекладі експресивно забарвлених слів як еквівалентів нейтральних слів оригі-

налу, тобто експресивно-емоційна конкретизація («експресивно-стилістичне узгодження» [4, с. 102]).

В українській мові експресивно-стилістичне узгодження стосується, насамперед, слів зі зменшувальними суфіксами. Наявність в оригіналі прикметника *petit* при іменнику зумовлює використання в перекладі зменшувальної форми іменника: *Pourquoi es-tu si efflanquée, ma douce? Tu as l'air d'un petit chat sauvage* [12, с. 17]. — Чому ти так змарніла, дитинко? Ти схожа на безхатнє котенятко [7, с. 249]. У перекладі використано також більш експресивне в даному контексті означення *безхатнє* замість нейтрального *sauvage*. У прикладі: *Mon père exécutait des mouvements de jambes compliqués pour faire disparaître un début d'estomac incompatible avec ses dispositions de Don Juan* [12, с. 13].—Батько робив ногами якісь складні вправи, щоб зігнати маленьке черевце, яке вадило його донжуанським намірам [7, с. 246] наявність іменника *un début* визначає використання зменшувального суфікса у перекладі слова *estomac*. Крім цього, у перекладах уживається слово *черевце* для відтворення іронічного тону оповідання.

Власне кажучи, йдеться про прагматичний рівень перекладацької еквівалентності, який охоплює такі важливі для комунікації фактори, як комунікативна інтенція, комунікативний ефект, установка на адресата [11, с. 86].

Говорячи про типологію перекладацької еквівалентності, О. Д. Швейцер виділяє три взаємозалежних елементи тріади: 1) комунікативна інтенція (мета комунікації); 2) функціональні параметри тексту і 3) комунікативний ефект. Ці елементи відповідають трьом компонентам мовного акта: відправнику, тексту й одержувачу. Стосовно до перекладу співвідношення між елементами тріади може бути сформульоване в такий спосіб: перекладач виявляє на основі функціональних домінант вихідного тексту комунікативну інтенцію, яка лежить у його основі, і, створюючи кінцевий текст, прагне одержати відповідний цій інтенції комунікативний ефект [11, с. 147].

Експресивна еквівалентність забезпечується адекватною передачею експресивно-емотивної конотації тексту. Перекладач при цьому порівнює експресивність кінцевого та вихідного текстів, з огляду на те, що зовні однотипні засоби мови оригіналу і мови перекладу іноді різко відрізняються один від одного за ступенем експресивності. Звідси випливає, що механічне копіювання стилістичних засобів оригіналу не веде до досягнення необхідного комунікативного ефекту.

Розглянемо такий приклад: *On m'avait expliqué qu'elles ne faisaient que froter l'une contre l'autre leurs élytres, mais je préférais croire à ce chant de gorge guttural, instinctif comme celui des chats en leur saison* [12, с. 15]. — Мені якось пояснювали, що вони труть крило об крило однак я схильна вважати, що це горловий спів — такий самий інстинктивний, як весняні котячі концерти [7, с. 248]. Тут нейтральне слово *chant* передається експресивно забарвленим для даного контексту (оскільки йдеться про котів) словом *концерти*.

Експресивно-емоційна конкретизація в перекладі зумовлена також більш широким контекстом, залежить від загальної характеристики персонажа, як, наприклад: *J'ai eu beau chercher, je n'ai pas trouvé de solution, dit Eisa* [12, с. 90].—Як я не сушила голову, а жодного способу не знайшла, — сказала Ельза [7, с. 293]. В даному випадку переклад нейтрального виразу *avoir beau chercher* — марно шукати передається стилістично маркованим *сушити голову*. Це можна пояснити тим, що репліка, у якій використовується цей вираз, належить Ельзі, жінці далеко не вишуканій, навіть вульгарній.

У перекладі передається стилістичне забарвлення слів, як наприклад: *Je l'aidai à récupérer les affaires...* [12, с. 13]—Я допомогла йому повилловлювати всі його пожитки... [7, с. 247]. Тут слово *affaire*, що має у множині в розмовному мовленні значення *речі, одяг*, передається стилістично маркованим *пожитки*.

Для досягнення комунікативного ефекту, який відповідає оригіналу, в перекладі здійснено додавання емоційних слів і виразів, відсутніх в оригіналі, як, наприклад: *Nous étions trop tranquilles, cela ne pouvait durer!* [12, с. 15]—Де ж пак! Нам тут було надто спокійно, так не могло довше тривати! [7, с. 248].

Отже, в результаті аналізу перетворень, здійснених у перекладі роману Ф. Саган на українську мову, виявлено такі перекладацькі трансформації, що сприяють досягненню семантичної та прагматичної еквівалентності: гіперонімічна, гіпонімічна, метонімічна, антонімічна, експресивно-стилістична конкретизація. Причинами виявлених трансформацій є розбіжності французької й української мов в об'ємі значень лексичних одиниць, у способах розгортання комунікативної структури висловлювання; правила семантичного узгодження; необхідність відтворення у перекладі експресивно-забарвленого контексту оригіналу.

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. — 2-е изд., стер. — М.: Едиториал УРСС, 2004. - 571 с.

2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Шарль Балли. — М.: Изд-во иностр. лит., 1955. — 416 с.

3. Бархударов Л. С. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода / Л. С. Бархударов. — М.: Междунар. отношения, 1975. — 239 с.
4. Гак В. Г. Сопоставительная лексикология / В. Г. Гак. — М.: Междунар. отношения, 1977. — 264 с.
5. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) / В. Н. Комиссаров. — М.: Высшая школа, 1990. — 253 с.
6. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика / Я. И. Рецкер. — М.: Междунар. отношения, 1974. — 216 с.
7. Саган Ф. Чи любите ви Брамса? // Здравстуй, печаль! / Перекл. Ярема Кравець. — Київ: Молодь, 1983. — С. 245—332.
8. Фёдоров А. В. Основы общей теории перевода (Лингвистические проблемы) / А. В. Фёдоров. — 5-е изд. — СПб.: Филологический факультет СПбГУ; М.: ООО «Издательский Дом «ФИЛОЛОГИЯ ТРИ», 2002. — 416 с.
9. Чередниченко О. І. Теорія і практика перекладу. Французька мова / О. І. Чередниченко, Я. Г. Коваль. — К.: Либідь, 1995-320 с.
10. Черняховская Л. А. Перевод и смысловая структура / Л. А. Черняховская. — М.: Междунар. отношения, 1976. — 298 с.
11. Швейцер А. Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты / А. Д. Швейцер. — М.: Наука, 1988. — 214 с.
12. Sagan F. Bonjour tristesse / Françoise Sagan. — P.: Julliard, 1954. — 154 p.
13. Vinay J.-P. Stylistique comparée du français et de l'anglais. Méthode de traduction / J.-P. Vinay, J. Darbelnet. — P.: Didier, 1958. — 331 p.

М. Д. Маринашвили

**ЛЕКСИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ И ЭКСПРЕССИВНАЯ КОНКРЕТИЗАЦИЯ В ПЕРЕВОДЕ
(на материале перевода романа Ф. Саган «Здравствуй, грусть!» на украинский язык)**

В статье представлены результаты анализа лексико-семантических и лексико-синтаксических трансформаций, использованных в переводе романа Ф. Саган «Bonjour tristesse» («Здравствуй, грусть!») на украинский язык. Изучено также явление экспрессивно-стилистической конкретизации в данном переводе.

Ключевые слова: переводческие трансформации, лексико-семантические трансформации, лексико-синтаксические трансформации, экспрессивная конкретизация.

M. D. Marinashvili

**LEXICAL TRANSFORMATIONS AND EXPRESSIVE CONCRETIZATION IN TRANSLATION
(based on the original and the translation of F. Sagan's novel "Hello, Sadness" into Ukrainian language)**

In the article the results of analysis of lexico-semantic and lexico-syntactic transformations, used in translation of F. Sagan's novel "Hello, sadness" into Ukrainian language, are presented. The phenomenon of the expressive-stylistic concretization in translation of investigated novel is also studied.

Key words: translational transformations, lexico-semantic transformations, lexico-syntactic transformations, expressive concretization.

Стаття надійшла до редакції 28.02.2013 р.